

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

*Gerd Callesen: Socialdemokratisk Nordslesvig-politik
omkring århundredeskiftet*

Hans Hostrup: Mit barndomshjem

Herman Henken: På en sprogrænse

Bog anmeldelser

FEBRUAR

2 · 1969

45. ÅRGANG

I nær fremtid sender ekspeditionen et indbetalingskort til alle abonnenter på Sønderjysk Månedsskrift, og vi beder Dem snarest belejligt betale abonnementsprisen på 22,50 kroner. Vi gør opmærksom på, at skønt omkostningerne ved at fremstille Sønderjysk Månedsskrift atter er steget, fastholdes den samme lave pris.

Redaktionen.

**tal med en
HAFNIAMAND
om Deres
forsikringer**

den sikre havn

HAFNIA
FORSIKRING

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster årlig 22,50 kr. incl. MOMS og gratis tilsendt. Abonnement og enkeltnumre (2,00 kroner stykket plus MOMS og porto, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen – Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 46 83 eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. Prøvenumre tilsendes gerne og gratis på anmodning.

August Palm, f. 1849 i Fårabäck, Skåne, d. 1922. Rejste som svend i Tyskland, hvor han lærte socialismens ideer at kende, og nedsatte sig som skrædder i Haderslev 1874. I 1877 blev han udvist på grund af sin politiske agitation, rejste til Store Hedinge, som han forlod i 1881, da han ikke kunne opnå dansk statsborgerskab af politiske grunde. Han bosatte sig nu i Malmø og holdt 6. november 1881 sit første socialistiske agitationsmøde, og det var her, han efter en agitationsrejse rundt i Sverige, startede den første socialistiske, svenske arbejderorganisation.

Socialdemokratisk Nordslevig-politik omkring århundredeskiftet

De socialdemokratiske partier indtog en anden holdning til det slesvigske spørgsmål under fremmedherredømmet end de andre partier i Danmark og Tyskland. Cand. phil. Gerd Callesen, Kiel, belyser dette forhold ved hjælp af nogle episoder omkring århundredeskiftet.

For så vidt socialdemokratiets nordslesvigske politik er kendt fra erindringer eller afhandlinger af videnskabelig eller anden art, er det muligt at inddele denne i flere perioder. 1871 blev den danske sektion af Første Internationale oprettet i København, mens der i Tyskland havde eksisteret selvstændige politiske arbejderorganisationer siden 1863 (Ferdinand Lassalles Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein). Det var især ADAV, der fik betydning for den slesvig-holstenske arbejderbevægelse; dennes Hamborg-afdeling interesserede sig stærkt for hertugdømmerne og deres skæbne, og i 1863 diskuteredes i foreningen, om man skulle deltage i kampen for hertugdømmerne mod Danmark¹. Men først omkring 1871–1873 lykkedes det at grundlægge afdelinger af ADAV i de nordslesvigske byer. I Haderslev og Sønderborg blev afdelingerne oprettet i 1873², i Tønder ved man kun, at afdelingen eksisterede i 1876³, men muligvis har den allerede eksisteret før. I Åbenrå blev foreningen oprettet maj 1872 (Ewald S. 4). Med oprettelsen af foreningerne i Nordslesvig blev det nødvendigt for Socialdemokratiet at tage stilling til problemet dansk-tysk.

»Grundlæggeren« af det svenske socialdemokrati, August Palm, der var medlem af partiet i Haderslev i årene 1873–1877 gengiver i sine memoirer, »Ur en Agitators Lif« (Stockholm 1904, s. 15 ff.), de lokale socialdemokraters holdning:

»Det torde kanske vara skäl att säga några ord om den nybildade socialdemokratiska föreningens verksamhet i Haderslev. Den kom att särskildt i ett afseende göra en god insats för åstadkommandet af ett bättre förhållande mellan arbetarne på platsen. Ett starkt nationalhat härskade nämligen mellan den danska och tyska befolkningen, ofta utkämpades ohyggliga strider dem emellan och slagsmål och sammanstötningar hörde till ordningen – eller kanske rättare oordningen – för dagen. Häri blef det en ändring till det bättre, ty socialdemokratiska föreningen framhöll redan från början partiets internationella sträfvan den samt att arbetarne som klass hade gemensamma intressen, oafsedt hvilken nation de tillhörde. Men det oaktadt kunde icke sammanstötningar förebyggas, särskilt vid valtillfällen.

Det var nämligen en gammal tradition, om jag så får uttrycka mig, att det tyska partiet under valperioden efter sina stora möten tågade upp till danska tidningen »Dannevirkes« redaktion för att ställa till skandaler, fönsterinslagningar och annat bråk, medan danskarne å sin

1. H. V. Regling: Die Anfänge des Sozialismus in Schleswig-Holstein. Neumünster, 1965, s. 109 f.
2. Ture Nermann: Med August Palm i Danmark. »Tiden« (Stockholm), 1949, s. 169; Regling s. 186.
3. Wilhelm Ewald: Fünfundzwanzig Jahre »Sozialdemokratischer Verein in Apenrade«. Åbenrå 1926, s. 4.

sida togo revanche genom att ställa till samma slags ofog framför den tyska tidningens redaktion. De senare fingo emellertid alltid vara mera försiktiga än de förra, emedan den tyska polisen och myndighetarna höllo tummen på ögat på danskarne, under det att de blundade för sina egna landsmäns excesser.

Jag erinrar mig särskildt valrörelsen i Haderslev 1874. Valdagen hade såväl de tyska som danska partierna sina enskilda stora valmöten med hög stämning. Socialdemokratiska föreningen, som då bestod af ett sextiotal medlemmar, tyskar, danskar och ett tiotal svenskar, mäst handverkare, hade beslutat att söka förebygga sammanstötningar mellan de båda nationella partierna och för detta ändamål gjort upp sin plan. Danskarne, som voro beredda på ett besök af tyska partiet vid »Dannevirkes« redaktionslokal, hade i procession och under afsjundandet af danska nationalsånger tågat dit, redo till försvar. Då vi nu hörde det tyska partiet komma tågande under de shavunistiskt upphetsande tonerna af »Die Wacht am Rhein« och »Schleswig-Holstein meerumschlungen« och en del smädesånger mot danskarne, marscherade vi fram under tonerna af danska och tyska socialistmarschen samt kommo att bilda midtpunkten mellan danskarne och tyskarne.

Det gjordes halt och en dansk framträdde ur vår krets och höll ett tal om nödvändigheten af folkens förbrödring, framhållande nationalhatets förbannelse, orsakad af krig med däraf härflytande elände.

Men att tale förnuft med nationalgalna, af spritt uppgaskade människor var omöjligt. Ett städat slagsmål uppstod, hvarunder flera blefvo rätt illa tilltygade.«

Men også de officielle partiledelser tog stilling til problemet ud fra et konsekvent internationalistisk standpunkt⁵. Danskernes ret til en afstemning efter § 5 blev fremhævet adskillige gange – selv om denne paragraf officielt bestod indtil 1878, var det ikke særlig almindeligt, at tyske partier fremhævede denne ret – tværtimod bortset fra Windthorst (1877) skete det vist aldrig. Samtidigt blev det dog af socialdemokraterne fremhævet, at det, de danske nordslesvigere måtte gøre, hvis de ville opnå retfærdighed, var at stemme på SPD. Den gennemgående argumentation for dette indtil første verdenskrig lød omtrent således: Hvis danskerne (specielt arbejderne) slutter sig til Socialdemokratiet (eller i det mindste ved valgene vælger partiets kandidater), vil de være på sejrherrens side, for socialdemokratiets uundgåelige sejr betyder, at retfærdigheden før eller siden vil sejre. Uden Social-

5. Det er ikke muligt her at gennemgå hele det foreliggende materiale, og der henvises derfor til Gerd Callesen, Sozialdemokratie und nationale Frage in Nordschleswig um die Jahrhundertwende i Archiv für Sozialgeschichte, Bd. IX (1969).

demokratiets sejr vil der ikke findes retfærdighed, fordi det kapitalistiske system stadig væk består, og dette er uretfærdigheden selv. Danskernes eneste mulighed for at komme til Danmark er altså den socialistiske revolution – hhv. bliver det efter denne ligeegyldigt, fordi socialisme jo betyder, at alle ønsker, danskerne kunne have i sproglig eller national henseende, vil blive opfyldt. Da revolutionen jo desuden ikke er et isoleret fænomen, vil staten og grænserne også forsvinde, arbejdernes verdensbroderskab vil opstå. Denne historiske determinisme var meget udbredt i de socialdemokratiske partier før første verdenskrig og til dels også endnu indtil 1933/34. Et godt udtryk for den ovenfor anførte opfattelse er Louis Pios »Svar til nordslesvigeren hr. H. Krüger« i »Social-Demokraten« for 7. januar 1877:

»... Nordslesvig er tilfaldet Prøjsen med den ret, som erobringen giver . . . Hvad er grunden hertil? Simpelt hen den, at vor nuværende samfundsorden fører disse ting med sig som uundgåelige konsekvenser. Man kan ikke anerkende den stærkeres, kapitalistens, ret i industrien til at opsluge sin nabo, og samtidig fordømme den stærkeres, banditstatens, ret til at gøre akkurat det samme ved sin nabostat. Man kan ikke samtidig skrige op mod den stat, der forbyder en del af sine undersåtter at tale deres modersmål og samtidig lovprise det samfund, der nægter halvdelen af menneskeheden, kvinderne, at have en stemme i deres egne anliggender. Man kan ikke gøre det, uden at synde mod den sunde forstand, mod logikken. Når derfor nordslesvigerne som tilhængere af den bestående samfundsorden anser deres behandling for uretfærdig, da tager de fejl . . .

De [slesvigerne] må opgive troen på det beståendes retfærdighed, de må af deres egen ulykke lære, at den nuværende samfundsorden hviler på et forkasteligt, umenneskeligt princip, på den stærkes uindskrænkede ret til at undertrykke den svage.

Men en sådan fordømmelse over nutidens samfundsliv er der kun et eneste parti, der vover at udtale, nemlig socialisterne«.

Dette svar var foranlediget af Krügers kritik af Pio. Pio havde i »Social-Demokraten« for 14. december 1876 opfordret de »Slesvigske Brødre« til at stemme på arbejdernes kandidater og »til at opgive alt maskepi med storborgere og kapitalister, selv om de taler det samme sprog som I.« I samme nummer var der et opråb »Til de danske arbejdere i Slesvig fra Centralvalgkomiteen for Tysklands Socialistiske Arbejderparti«.

Hermed afsluttes også omtrent den første periode, idet det tyske socialdemokrati blev erklæret illegalt i 1878, og foreningerne i Nordslesvig ikke kunne opretholdes. August Palm var for øvrigt allerede blevet udvist fra Haderslev i 1877. Anderledes var det i Flensborg. Byen industrialiseredes

stærkt i disse år, og dermed kom også en strøm af tyske arbejdere til byen, hvis indbyggertal fordobledes i perioden 1864–1895. Dette, i forbindelse med den depression, der var fremherskende i den danske gruppe indtil vel ca. anden halvdel af 1880'erne, bevirkede, at de danske arbejdere efterhånden opgav at stemme på den danske kandidat, Gustav Johannsen, og gik over til Socialdemokratiet. Når dette ikke senere i Nordslesvig skete i så stor målestok, skyldtes det, at den sociale undertrykkelse i Flensborg følte stærkere end den nationale, idet den skærpede prøjsiske skolesprogspolitik jo begyndte i årene 1888–89. Indtil dette tidspunkt har det nationale kun været et sekundært spørgsmål, mens herefter det sociale bliver sekundært (at der kan være modløbende tendenser på begge sider af 1888 er klart)⁶. Problemstillingen fremgår også med al tydelighed af »Social-Demokratens« kommentarer til valget i 1886 i Flensborg og samme avis' beretninger om »Köllerpolitikken«. Den 1. april 1886 skrev bladet:

»Betydningen af dette valg ligger slet ikke i, at Gottburgsen er bleven valgt. Han repræsenterer det mægtige bismarckske højre, der ved autoriteternes hjælp tvinger sig igennem. Nej, betydningen ligger i, at den danske kandidat, Gustav Johannsen, er gået tilbage og Socialdemokratiets kandidat, Heinzl, frem.

Vi har i går meddelt nogle i den henseende oplysende tal. Johannsen, der repræsenterer den samme enfoldige danskhed som til eksempel Ingemann Pedersen eller Garderhøjen herhjemme, er siden 1884 i Flensborg by gået ned fra 1628 til 1024, men Socialdemokraterne har vundet op fra 806 til 1726, altså til over det dobbelte. Og hellere denne tilvækst for vore brødre i Tyskland end en tilvækst for det parti, hvis fædreland er den plet og klat, hvor hadet til fremmede nationer gør stærkest.

Vi har under disse omstændigheder ingen beklagelser til overs for Gottburgsens valg. Næste gang bliver valget måske, som det bør være.«
Den 3. april kommenterede bladet nogle artikler i »Dannevirke« og Flensborg Avis«:

»Der er en skøn åbenhjertighed i de ovenfor citerede stykker. Det indrømmes, at arbejderne har ladet Slesvigs nationalliberale estrupere sejle deres egen sø og kun modvilligt, hvor åbenbart tryk af tyske embedsmænd og danske bønder tvang dem dertil, givet embedsmandspartiets kandidat deres stemmer. Det er den samme slags tyranni, som vi kender herhjemme fra, når højremænd er ude på billigt arbejderfiskeri i anledning af valg, medens de har de kære arbejdere på læben og afskedigelserne i lommen. Til alt held umuliggøres denne trafik for en

6. Smlg. her også den af Richard Vosgerau forfattede »Beitrag zur älteren Geschichte der Flensburger Arbeiterbewegung« (Flensborg 1952).

del i Tyskland, hvor stemmeafgivningen er så nogenlunde hemmelig. »Flensborg Avis« lader i sin første sorg sit håb glippe fuldstændigt, idet bladet ikke tror at vinde mange flere stemmer ved kommende valg, men senere mander det sig op til troen på, »at de mange hundrede hæderlige arbejdere kun for en tid har søgt frelse i de socialdemokratiske lærdomme.«

Det er et meget forfængeligt håb. Det nationale Hiort Lorenzen-Ploug-Matzenske flæsk er et mådeligt surrogat for de slette tider. At de slesvigske arbejdere, som har givet Heinzl deres stemmer, ikke mere længes tilbage til det forhenværende fædreland, bør ikke forundre. Som det nu står til i Danmark, skal der nemlig en mærkværdig lyst til at ønske sig kaldt dansk undersåt.

Slemme er der i Tyskland med dets undtagelseslov, men den er dog altid en lov, som er vedtagen af rigsdagen, hvorimod det er rent splittergalt i Danmark med de provisorier, som er fornægtede af rigsdagen, men som desuagtet eksisterer i kraft af den lille Bismarcks vilje. Og så temmelig ligegyldigt bliver det, om man har Bahnsonske gendarmer med østerrigske chakoter, eller bismarckske dito med pikkelhuer at trækkes med. Fædrelandet er kun, hvor der er godt at være.

De slesvigske arbejdere har set rigtigt på sagerne, idet de sluttede sig til vort broderparti i Tyskland. Og valget af en socialdemokrat ville fuldt ud have været en tilstrækkelig protest mod den uretfærdighed, der ved Nordslesvigs annekstion er tilføjet den danske nation, medens det samtidig tillige var en protest mod det tyranni, som hver dag udøves af den internationale kapitalisme.«

I 1890 blev »socialistloven« ikke mere forlænget og SPD dermed igen et legalt parti og kunne begynde med oprettelsen af lokalforeninger i hele landet. I de første år lykkedes det dog ikke i Nordslesvig, idet nationalitetskampen var det absolut dominerende, desuden var den sociale basis ret snæver. Først i årene 1899–1901, da de nordslesvigske byer ganske langsomt var ved at komme ud af den lange stagnationsperiode, blev der igen grundlagt partiforeninger i Haderslev og Åbenrå. Fra den sidste kom der i de første år af det 20. århundrede mange henvendelser til de slesvig-holstenske socialdemokratiske provinspartikongresser om propagandaen og fremgangsmåden i Nordslesvig. Der var især C. Matthiesen, en dansksindet socialdemokrat, og en overgang formand for foreningen i Åbenrå, der kritiserede den hidtidige fremgangsmåde; han mente, at socialdemokraterne havde vist for lidt forståelse for de specifikke forhold i landsdelen og ikke havde kunnet indstille deres propaganda på befolkningen – især ikke på landet.

I året 1900 var så Eduard Adler blevet redaktør ved provinsens socialdemokratiske dagblad »Schleswig-Holsteinische Volks-Zeitung«. Han in-

teresserede sig for danskerne i Nordslesvig og forsøgte at få partiet til at vedtage en principiel erklæring om stillingen i Nordslesvig. Dette skete også på partikongressen i Flensborg i 1902, der efter et referat af Adler og en længere diskussion vedtog følgende resolution:

»Det slesvig-holstenske Socialdemokratis partimøde anser det for rigtigt, da Slesvig til dels er beboet af et ikke-tysk folk, at fastslå følgende vedrørende sin stilling over for dette:

1. Principielt anerkendes:

- a. at den danske befolkning i Nordslesvig både ifølge den retsstridigt afskaffede artikel V i Pragfreden og ifølge alle folkeslags ret til selvbestemmelse alene har at afgøre, om og hvor vidt den vil høre til Prøjsen eller til Danmark,
- b. at alle beboere i Nordslesvig, som er af dansk stamme, så længe de tvungent eller frivilligt hører til det tyske rige, har ret til værn for deres nationale ejendommelighed, deres nationalitet, deres modersmål og til fuld politisk ligeberettigelse,
- c. at det er Socialdemokratiets pligt uden forbehold at bekæmpe enhver af et parti, en stat eller riget ført politik, som krænker disse rettigheder,
- d. at det er Socialdemokratiets opgave over for proletarerne i det danske folk under fuld anerkendelse af deres nationale rettigheder at oplyse dem om socialismen og at vinde dem for klassekampen til erobring af den politiske magt.

2. Idet det går ud fra foranstående grundsætninger, vedtager partimødet:

- a. det er en væsentlig opgave for partifællerne, uden hensyn til afstamningen, i skrift og tale at fremme oplysning om socialismen blandt de danske proletarer og deres tilslutning til Socialdemokratiet, og, for så vidt det er nødvendigt og muligt, at gøre dette under brug af det danske sprog,
- b. en yderligere opgave for partifællerne og for den socialdemokratiske presse i Slesvig-Holsten ligger i uden forbehold at bekæmpe tvangspolitikken i alle dens former,
- c. ved omvalg til rigsdagen og ved landdagsvalg, hvor afgørelsen skal træffes mellem en dansk og en anden borgerlig kandidat, må danskernes nationaloppositionelle stilling ikke være bestemmende for vore partifællers holdning. De skal kun da stemme på den danske kandidat, når denne afgiver den bindende erklæring, bestemt at ville optræde imod enhver højere bebyrdelse af befolkningen med told og indirekte skatter og imod enhver forøgelse af militær- eller marinebyrderne og kraftigt at ville virke for en demokratisk udvikling af

valgretten både til rigsdagen og fremfor alt til den præjssiske landdag.

At de parlamentariske repræsentanter for Socialdemokratiet, for så vidt det drejer sig om at bekæmpe tvangspolitikken og at værne danskernes nationale rettigheder, påtager sig dette og den parlamentariske understøttelse af det danske partis deputerede, behøves der efter Socialdemokratiets grundsætninger og hidtilværende taktik i rigsdagen ikke at tages nogen beslutning om, thi det er hidtil sket og vil ske i fremtiden«. (Efter »Socialdemokratiets nordslesvigske Folke-Almanak for Aaret 1906«).

Men også før denne udvikling i årene 1900–1902 havde SPD understøttet de danske nordslesvigere. Det gav sig stærkest udtryk i og omkring rigsdagsdebatten om »Köllerpolitikken« i februar 1899.

Som bekendt er tiden omkring århundredskiftet en periode i hvilken chauvinismen er et fremtrædende træk. Slagordet »Blod og jord« gik (fra England/Frankrig) ud over hele Europa; en konsekvens var parolen »én stat – ét folk – ét sprog«, der i Danmark f. eks. medførte afskaffelsen af det færøiske sprog som officielt sprog på Færøerne⁷. Omtrent 20 år før (1888/89) var det danske sprog blevet fuldstændig erstattet med tysk i de nordslesvigske skoler – den preussiske regering havde altså efterhånden glemt læren fra den danske sprogpolitik i årene 1851–1864. Højdepunktet i denne politik var årene 1897–1901, hvor Ernst Matthias von Köller var »Oberpräsident« i Slesvig-Holsten. Efter en konference med de nordslesvigske »landråder« i Gråsten den 23. september 1898 begyndte »øvrigheden« at gå mere planmæssigt frem for at »germanisere« Nordslesvig med tvangsmetoder. For at ramme de »fanatiske principaler« (Köller), der – efter embedsmændenes forestillinger – ophidsede en i og for sig fredelig befolkning, begyndte man at udvise danske statsborgere, der arbejdede hos fremtrædende danskere.

I alt blev der udvist en 800–1000 mennesker i de næste 12 måneder, de første i slutningen af oktober 1898. Det vakte betydelig opsigt – ikke kun i Danmark og Tyskland – og der blev i den følgende tid startet en del aktioner mod udvisningerne⁸.

De vel nok største protestdemonstrationer i Danmark arrangeredes af Socialdemokratiet. Den 30. oktober var der en længere artikel i »Socialdemokraten« – dengang landets oplagsmæssigst største dagblad med ca. 36.000 abonnenter – i hvilken »danske og socialdemokrater« opfordredes »til at støtte hverandre . . . det er det samme tyranniske regeringssystem, der

7. Smlg. Theodor Veiter: Die Färöer und ihre Autonomie in Europa. Ethnica, 18. årg. 1961, s. 55–76, her s. 58.

8. Se hertil og i øvrigt om hele Köllerperioden Kai Detlev Sievers: Die Köllerpolitik und ihr Echo in der deutschen Presse 1897–1901. Neumünster 1964, og de to artikler om Köllerpolitikken i ZSHG, bd. 92 (1967) og bd. 93 (1968).

Emil Marott, f. 1856 i Store Hedinge, d. 1940. Typografuddannet, blev senere redaktør af en række socialdemokratiske blade. Indvalgtes i folketinget 1903–20, men blev ekskluderet af partiet, da han først under genforeningsdebatten ønskede grænsen lagt syd om Flensborg og derved kom i modsætningsforhold til socialdemokratiet, og dernæst sluttede sig til den borgerlige opposition i dens krav om valg. I de senere år deltog han i sønderjysk arbejde.

fører til brutaliteterne mod Tysklands socialdemokrati og Nordslesvigs danskere ... Men Socialdemokratiet er det eneste parti, der netop som parti kræver grænsefolks selvbestemmelsesret fuldt anerkendt. En dansk socialdemokrat kan ikke andet end nære det ønske, at hans tyske partifæller og hans sønderjyske landsmænd må lære at forstå og hjælpe hinanden.« Det var som nævnt ikke første gang, det blev konstateret, at Socialdemokratiets forslag til løsning af det sønderjyske spørgsmål var folkenes selvbestemmelsesret. Det havde været begge partiers erklærede standpunkt siden begyndelsen af 1870'erne, og det vedblev det at være, indtil løsningen kom i 1920. Ganske vist har standpunktet ikke altid været lige tydeligt – specielt ikke hos de lokale partiforeninger og hos enkeltpersoner – men stort set har kontinuiteten været der, og da f. eks. den socialdemokratiske politiker Marott gik imod dette standpunkt og forsøgte at få Flensborg med til Dan-

mark imod befolkningsflertallets ønske i 1920, blev han omgående ekskluderet⁹.

Imidlertid nøjedes Socialdemokratiet ikke med at konstatere det principielle standpunkt, men skrev til de tyske partifæller og opfordrede dem til at tage stilling. Wilhelm Liebknecht svarede, at partiet ville tage sig af sagen, og i begyndelsen af december skrev Liebknecht til den daværende rigsdagsmand Gustav Johannsen, at SPD ville kritisere udvisningerne ved finanslovsdebatten i december 1898 – altså ved den første mulige lejlighed. Dette skete, og den 15.12.1898 skrev Liebknecht igen og meddelte Gustav Johannsen, at han var blevet udpeget til den socialdemokratiske rigsdagsgruppens ordfører, »når de altså stiller interpellationen, har de mig som hjælper og sekundant« (de to her anførte breve ligger sammen med en del andre breve om sagen i Landsarkivet i Åbenrå; brevvekslingen mellem Liebknecht og Peter Knudsen, dengang Socialdemokratiets formand, befinder sig i Arbejderbevægelsens arkiv i København).

I mellemtiden havde også det danske socialdemokrati arbejdet videre med sagen. Til den 17. november var der indkaldt til protestmøde fire steder i København og partiets kendteste folk som Peter Knudsen, Jens Jensen, Sigv. Olsen, Borgbjerg, A. C. Meyer, Lyngsie, K. M. Clausen og N. L. Christensen talte ved disse. De langt over 8000 deltagere (de liberales møde dagen før havde samlet godt og vel 7.000) vedtog en appel til den tyske nation:

»Forsamlingen udtaler sin harme over den adfærd, der fra de prøjsiske autoriteters side udvises mod vore landsmænd og standsfæller i Nordslesvig.

Forsamlingen ser dog ikke heri et udtryk for det tyske folks følelser mod det danske folk, men derimod et udslag af det militaristiske og kapitalistiske system, der er folkenes forbandelse i alle lande.

Kun folkenes internationale forståelse kan føre til en fredelig og retfærdig løsning af de nationale spørgsmål. Socialdemokratiet i alle lande hævder international ret til arbejde, og må derfor protestere mod de stedfundne udvisninger. Forsamlingen erklærer over for den tyske nation, at det store flertal af den danske befolkning fordømmer al krigs- og rustningspolitik og ved sig fri for al chauvinisme. Fuldt forvisset om, at det tyske socialdemokrati deler vore følelser, retter forsamlingen en indtrængende appel til det tyske folk og beder det om at påvirke den prøjsiske regering til at øve humanitet og retfærdighed i Nordslesvig.«

9. Smlg. hertil også Gerhard Beier, Marx, Engels, Lasalle og den tysk-danske konflikt 1848 og 1864 i Vore egne vinduer, Flensborg, 1967, s. 134–165. Jeg bearbejder selv for tiden et større materiale om det danske og tyske socialdemokratiske stilling til især Slesvig-spørgsmål i årene 1912–1924.

Liebknecht

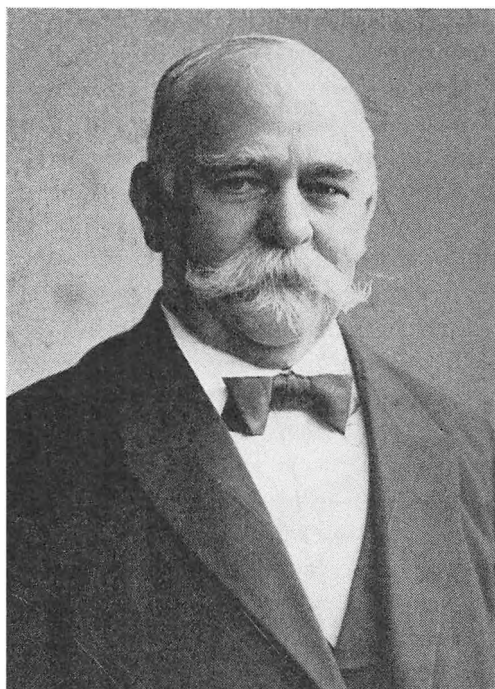
Wilhelm Liebknecht, f. 1826, d. 1900. Redaktør af »Demokratisches Wochenblatt«, senere af »Vorwärts«. Medlem af den nordtyske rigsdag, i 1890–1900 af den tyske rigsdag. Far til Karl Liebknecht (f. 1871), der i 1919 blev skudt sammen med Rosa Luxemburg.

I de næste tre uger blev der afholdt protestmøder landet over arrangeret af de socialdemokratiske foreninger. Det næste var ganske vist også i København, nemlig i den tyske socialdemokratiske forening »Vorwärts«, der den 21.11. kunne samle 600 i København boende tyske arbejdere til møde og resolutionsvedtagelse. I Århus, Ålborg, Esbjerg, Ribe og Odense, på Samsø, i Grenå, Bogense og andre steder blev der ifølge avismeddelelser afholdt overfyldte protestmøder, der enten tilsluttede sig resolutionen fra København eller selv vedtog en. Ganske interessant er det, at der allerede på dette tidspunkt viser sig en ret betegnende forskel mellem Esbjerg og Odense (eller rettere mellem de lokale redaktører Sundbo og Marott), som

senere førte til meget skarpe diskussioner inden for Socialdemokratiet (således i 1912 og 1920). Medens resolutionen fra Esbjerg, hvor foruden Sundbo også prof. la Cour og højskolelærer J. Appel talte, indeholdt »en appel til det frisindede Tysklands retfærdighedsfølelse og udtalte en fordømmelse af den danske rustningspolitik«, indledte Marott stævnet i Odense med at hævde, »at Socialdemokratiets internationale synspunkt er i god overensstemmelse med virkelig national følelse og det bedste middel til løsning af grænsespørgsmålet«. Begge udtalelser er rigtige også ud fra et socialistisk standpunkt, men Sundbo fremhæver meget stærkt – som også den københavnske resolution og for øvrigt den socialdemokratiske presse – det aktuelle politiske spørgsmål i Danmark: rustningspolitikken. Det var i overensstemmelse med den socialdemokratiske taktik at fremhæve, at årsagen til den førte politik er den samme: det økonomiske system. (Sammenlign også Pios ovenfor anførte udtalelse). Marott derimod fremhæver i højere grad den – abstrakte – nationale følelse og kan derved ikke overføre kritikken fra det udenrigspolitiske problem på det indenrigspolitiske område. Kritikken bliver således ikke konkret og forståelig. Men forskellen mellem Sundbo og Marott i 1898 ligger ikke kun på det taktiske; det er ikke tilfældigt, at de udformer deres resolutioner, som de gør, der er en politisk begrundelse for dette. Marott glemte aldrig 1864, som han havde oplevet som barn.

Liebknacht havde foreslået Gustav Johannsen at indbringe interpellationen i rigsdagen allerede i begyndelsen af januar 1899. Det blev nu ikke til noget, fordi de liberale – nemlig landdagsmanden for Kiel, Dr. Barth – havde besluttet at følge regeringens anvisning og diskutere udvisningerne i landdagen, hvor regeringen på grund af valgloven havde et sikkert flertal for sig. Diskussionen blev – som Peter Knudsen ganske rigtigt havde formodet i et brev til Liebknacht den 22.1.1899 – til en sejr for regeringen. Knudsen skrev:

»Jeg ser nu af bladene, at der i landdagen er bebudet en interpellation af Eugen Richter angående udvisningen. Jeg ved ikke, om jeg dømmer rigtigt i denne sag, men for mig står det således, at de liberale nu, da Socialdemokratiet har rejst spørgsmålet og i den offentlige mening har vakt interessen og indignationen angående denne sag, vil høste laurbærrene som de forfulgte nordslesvigeres og danskes beskyttere, medens de næppe havde rørt en hånd, hvis ikke vort parti havde rejst bevægelsen. Jeg finder det endvidere for sagens skyld i højeste grad fejlagtigt at drage den frem i landdagen i stedet for i rigsdagen. I landdagen, der jo er repræsentant for den prøjsiske overklasse, vil regeringen antagelig få medhold og vil derigennem blive styrket i sin reaktionære fremfærd, medens det modsatte vil være tilfældet i rigsdagen, der repræsenterer det tyske folk. Og det var jo for det tyske

Peter Knudsen, f. 1848 i Randers, d. 1910. Forretningsfører for Socialdemokratisk forbund 1882–1909; besad en lang række tillidsposter inden for partiarbejdet.

folks domstol, at sagen skulle bringes frem, thi kun der kan nordslesvigerne vente at finde beskyttelse mod den prøjsiske reaktion. I rigsdagen får endvidere de andre tyske stater lejlighed til at lægge et tryk på Prøjsen, hvilket også vil kunne bidrage til at indskrænke den prøjsiske vilkårlighed. Alt dette ødelægger efter min formening nu de liberale ved de intriger, som jeg antager, de har spillet.»

Det gik nu ikke så galt, som Peter Knudsen havde frygtet, men det var ikke de liberales fortjeneste. Deres indsats i landdagen var forkert, og deres angreb på regeringen var yderst matte. Det var kun med nød og næppe, at H. P. Hanssen klarede situationen. I øvrigt viser brevet, hvor godt Knudsen var i stand til at bedømme situationen i Tyskland, selv om han overvurderede rigsdagens magtbeføjelser. Han omtalte i samme brev, hvorledes det var kommet til socialdemokraternes intervention:

»Vi modtog fra liberal side indbydelse til at deltage i en sammenkomst, ved hvilken landdagsmand Hanssen tilligemed nogle af vore liberale politikere var til stede, og denne indbydelse tog vi til følge.

Landdagsmand Hanssen gav her en fremstilling af forholdene i

Nordslesvig og udtalte den anskuelse, at det eneste, der kunne vække tilstrækkelig opmærksomhed i Tyskland og dermed lægge et tilstrækkeligt pres på den prøjsiske regering for at få den til at standse følgerne, var, at det tyske socialdemokrati ville tage sig af sagen. Han rettede derfor anmodning til os om at formå vore tyske partifæller til at protestere mod udvisningerne og til at vække det tyske folks interesse i denne sag. Denne anmodning til os blev støttet også fra de andre tilstedeværendes side.

Da anmodningen faldt sammen med, hvad vi selv havde tænkt på at foretage, erklærede vi os villige til at henvende os til vore partifæller i Tyskland og bede dem om at rejse en så energisk protest mod den prøjsiske regerings optræden som muligt. Vi lededes hertil også ved følgende betragtning: De danske nordslesvigere havde hidtil gennem deres presseorganer fulgt vort reaktionære regeringsparti. Deres henvendelse til os var os nu et bevis for, at de havde indset, at vort regeringsparti er både magtløst og viljeløst, når der skal foretages andet i nordslesvigernes interesse end at udsende tomme fraser. Vi så derfor i nordslesvigernes gennem hr. Hanssen rettede henvendelse til os allerede en sejr for Socialdemokratiet, og vi indså, at det ville kunne gavne vort partis stilling i Nordslesvig, når vore tyske partifæller ville tage sig af sagen samtidig med, at dette var den eneste vej, ad hvilken det var muligt at lægge bånd på den prøjsiske regerings hensynløshed. Vi sendte da vor henvendelse til Dem, kære partifælle, i overensstemmelse med både vort eget ønske og den til os stillede anmodning.«

Efter nederlaget i landdagen blev sagen imidlertid ikke opgivet. Gustav Johannsen forsøgte først hos de liberale partier, med hvilke han havde haft en udmærket kontakt igennem mange år, at få de 50 underskrifter, der var nødvendige til at kunne indbringe interpellationen i rigsdagen. Men så stærkt ville de liberale dog ikke binde sig og nægtede »af taktiske grunde« at skrive under, men lovede at understøtte Gustav Johannsen, hvis interpellationen blev stillet. Det samme gjorde katolikerne (Zentrum), hvis gruppeformand den 5. februar 1899 skrev til Gustav Johannsen, »at Zentrumsfraktionen har besluttet at se bort fra en understøttelse af interpellationen i form af underskrifter« (originalen i Landsarkivet). I denne situation gav SPD gennem Liebknecht straks de 50 underskrifter og den betydeligste offentlige fordømmelse af regeringspolitikken blev derved mulig. I diskussionen understøttede de liberale og katolikerne danskerne, som de havde lovet det og kritiserede stærkt den preussiske politiks metoder, men slog fast, at Nordslesvig hørte med til det tyske rige, og at man burde forsøge at nå frem til at vinde nordslesvigerne som helhed for Tyskland.

Liebknecht nævnte indledningsvis, at Nordslesvig nu hørte med til Tysk-

Selvom der i de forskellige arkiver i Åbenrå, Flensborg, Slesvig, Kiel (SPD) og især arbejderbevægelsens arkiv i København ligger et stort materiale om arbejderbevægelsen i Nordslesvig, og den desuden vel nok er den del af arbejderbevægelsen i Danmark, der er udførligst beskrevet i litteraturen, er der store huller i kildematerialet. Især de trykte kilder er aldeles ufuldstændige. F. eks. findes der, så vidt vides, ikke et nummer af »Det røde Postbud«, et kvartalsskrift udgivet af SPD i tiden 1905—1914 for den danskesprogede befolkning i Nordslesvig. Bladet – blandt hvis medarbejdere var Valdemar Sørensen, Flensborg – kom delvis i et oplag på 10 000 eksemplarer. I samme oplag kom også »Socialdemokratiets nordslesvigske Folke-Almanak«. Den udkom på tysk fra 1895 og på dansk efter 1905. Begge gik ind i 1909. Af »Folke-Almanakken« findes der dog enkelte eksemplarer i Kiel, Slesvig og København, hvor også en stor del af protokollerne for de slesvigholstenske partikongresser og »Berichte der Agitationskommission« for Slesvig-Holsten findes. Meget beklageligt er det, at der af avisen »Der freie Arbeiter«, som udkom i Tønder i 1919–20 (derefter i Husum), kun findes ét eksemplar (fra 18. 3. 20). Avisen kom først to gange om ugen senere som dagblad. Også af »Sønderjysk Arbejderforening«s ugeblad »Sønderjyden« (udkom 1919/20) findes der, så vidt jeg ved, kun enkelte numre. Om »SAF« findes iøvrigt også kun to korte artikler af Chr. Lageri (se Anker Kirkeby og Erik H. Schack: Sønderjylland som det er. 1920) og af Svend Thorsen (i Nic. Svendsen og Sv. Thorsen: På vej til Danmark. 1935). Beklageligvis er de første tyve årgange af provinsens socialdemokratiske dagblad, »Schleswig-Holsteinische Volks-Zeitung«, brændt i 2. verdenskrig, så bladet kun findes fra 1913. Skulle der findes nogle af de anførte ting (også enkeltnumre af bladene) et eller andet sted, ville jeg være taknemmelig for oplysninger herom, og også for eventuelle andre henvisninger eller korrektioner.

Gerd Callesen
23 Kiel 1
Schwanenweg 10

land, men dette var, som han sagde, et magtspørgsmål; han nægtede derfor at ville diskutere retsspørgsmålet, »ejendomsforholdene der lader sig ikke ændre i overskuelig fremtid, det skulle da være, at der kommer en eller anden stor europæisk krig eller verdenskonflikt«, efter denne ville det så komme til territoriale ændringer, i hvilke »den smule Nordslesvig« ikke ville være af større betydning. Han gik derefter stærkt imod hele den preussiske skolepolitik siden 1871, »thi angrebet på det, som er det helligste for ethvert folk, på modersmålet,« var allerede begyndt dengang. Han fortsatte, idet han henviste til Schweiz, »dette ligeberettigelses, den absolutte friheds princip er det, på hvis grundlag alene nationalitetsspørgsmålet også i Nordslesvig kan løses . . . For de nationale modsætninger findes der intet

andet middel end friheden, som sammenføjer modsætningerne til en harmonisk enhed«. Liebknecht angreb derefter junkerne og junkerherredømmet i Tyskland og gjorde opmærksom på modsigelsen i »germaniseringsbestræbelserne«, når man i nord udviste germaner og i øst hentede slaver ind i landet til fordel for junkerne, Tysklands egentlige fjende. Han erklærede, at bag ved danskerne »står og må stå det tyske folk, for så vidt det endnu besidder mandsmod og frihedssans« og sluttede sin tale med at udtale, at »en så smålig politi- og undertrykkelsespolitik er uværdig for Tyskland, den er en skandale; vi må bryde med denne politik og dette system. Tyskland er stærkt nok til at være retfærdigt«. Masseudvisningerne indstilledes derefter delvis, og efter H. P. Hanssens mening skyldtes dette til dels debatten i rigsdagen. Episoden er et udtryk for det indhold, Socialdemokratiets politik kunne få; i almindelighed var dog andre politiske forhold dominerende i de respektive partiers politik, Nordslesvig var kun et lille bi-problem¹⁰.

Det har ovenfor været anført, at den nationale følelse kan blive sekundær over for dagligdagens materielle krav – at virkeligheden altså er stærkere end forestillingen. Det nationale får altså kun betydning i undtagelsestilfælde, som regel er andre forhold primære – i det ovenfor anførte eksempel: For arbejderne i Flensborg var det de sociale nødvendigheder, et problem de naive nationalister – jvf. Jens Jessens tale om arbejderspørgsmål i »Valgtaler 1902« – aldrig har forstået. Denne tese kan i sammenhæng med »Köllerpolitikken« også belyses fra anden side. I sommeren og efteråret 1899 forsøgte de danske arbejdskøbere gennem en stor-lockout at ødelægge den året før oprettede organisation »De samvirkende fagforbund«. En del af de lock-outede arbejdere tog til udlandet for at få arbejde. Dette betød blandt andet, at strejkekasserne ville kunne holde længere, hvorfor næstformanden for »Forretningsudvalget for Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening«, Kaspar Rostrup, henvendte sig til den tyske modpart og opfordrede den til ikke at antage danske svende. Hvor effektiv denne opfordring er blevet, vides ikke, men i det mindste et par lock-outede er blevet udvist fra Slesvig. At denne opfordring stilledes så kort efter udvisningsdebatterne, tyder ikke just på, at Rostrup og fæller har tænkt særlig meget på de danske interesser i Slesvig. »Flensborg Avis« har da også protesteret mod aktionen under henvisning til udvisningerne. Det viser sig altså, at nationale følelser ikke kan holde og bliver til fraser, når de kommer i konflikt med elementære, økonomiske interesser.

Socialdemokratiets indsats gjorde det muligt, at Sprogforeningens for-

10. Diskussionerne i landdag og rigsdag blev med kommentar udgivet af H. P. Hanssen med titlen »Nordslesvig 1899«; smlg. også Franz von Jessen (udg.): Håndbog i det nordslesvigske Spørgsmåls Historie. København 1901, s. 505 ff. med Gustav Johannsens bedømmelse af sagen.

M. Andresen, f. 1858 i Adsbøl, d. 1916 i Åbenrå. Uddannet som lærer på Tønder seminarium, men tog sin afsked fra lærergerningen i Ravsted 1887. Han blev sekretær i, senere formand for Sprogforeningen, udgav »Illustreret Børneblad for Nordslesvig« (1890–1900) og redigerede Sprogforeningens almanak.

mand, M. Andresen, Åbenrå, kunne opfordre til at stemme på Socialdemokratiets kandidat i Åbenrå–Flensborg valgkreds til omvalget ved rigsdagsvalget 1903. Dette havde til følge, at kandidaten, skræddermester Heinrich Mahlke, blev valgt, og da opfordringen på grund af ændrede omstændigheder – disse skyldtes til dels socialdemokratiet selv, sammenlign f. eks. H. P. Hanssens »Hygumtale« – ikke blev gentaget til valgene 1907 og 1912, blev det den eneste gang, der blev valgt en socialdemokrat i denne valgkreds før 1. verdenskrig. I 1912 havde man endda opstillet arbejdersekretæren fra Flensborg, Peter Michelsen, der i flyveblade og annoncer stærkt understregede, at han var af dansk afstamning.

Opfordringen førte til en større diskussion på årsmødet 1904 i Sønderborg. I denne og i H. P. Hanssens tale om arbejdersekretariater og hans tale på årsmødet 1908 blev SPD's dobbelte stilling over for den danske bevægelse tydelig. På den ene side var det det parti, der beredvilligt understøttede det danske parti i dets nationale krav, og også kunne gøre det, da det principielt stemte overens med partiets egne krav. På den anden side var det også dets farligste konkurrent, da det jo afledte fra den nationale kamp ved at fremhæve andre spørgsmål som vigtige (og samtidig indrømmede danskernes ret til at være til som danske). Da SPD havde sin virksomhed i Tyskland, måtte deltagelse i de socialdemokratiske foreninger nødvendigvis virke fortykkende, uden at dette var tilsigtet. Man kan eksempelvis nævne Valdemar Sørensen eller Nis Toft, som jo begge utvivlsomt var danske og havde optrådt som sådanne indenfor partiet, men i 1918 – efter krigen og især revolutionen vel at mærke – for en ganske kort tid var med i »Deut-

scher Ausschuss«. Allerede ved den første verdenskrigs begyndelse var de »vaterlandslosen Gesellen« tendentiøst blevet integreret i »fædrelandet«, og »revolutionen« havde jo været målet i mange år, nu havde arbejderne erobret staten for sig, mente de. Dette forhold må man tage med i overvejelsen ved bedømmelsen af Socialdemokratiet i denne periode.

At det ikke lykkedes for Socialdemokratiet at bryde stærkt ind i den danske bevægelse i Nordslesvig i modsætning til, hvad der var sket i Flensborg i 1880'erne, har forskellige forklaringer. Flensborg var for det første en industriby med en stærk tilvandring sydfra, for det andet var overgangen der foregået inden nationalitetskampens forstærkede gennembrud. I Nordslesvigs småbyer varede det ca. 10 år efter »socialistlovens« ophævelse, før SPD igen fik oprettet lokalforeninger. Den sociale uro var endvidere ikke særlig stærk på landet i Nordslesvig. På grund af den stærke udvandring fra Nordslesvig var der forsvundet mange »kådnere« og »inderster« og arbejdermangelen var relativt stor, hvilket betød, at arbejdsforholdene blev nogenlunde tålelige; ligeledes var den sociale mobilitet af samme årsag ret stor¹¹.

Desuden blev den sociale uro overskygget af nationale og religiøse bevægelser (Indre Mission f. eks.), idet især det nationale sammenhold bragte de bestående sociale modsætningsforhold noget i baggrunden. Der var ingen psykologisk basis for en klassekamp nedefra, da den konservativ-patriarkalske holdning endnu bestod, som ikke tillod, at tanken om, at det var muligt at ændre den sociale orden, brød igennem. Forestillingen om den sociale revolution var ikke mulig for »småkårsfolk« i Nordslesvig; det afspejler sig for eksempel meget stærkt i »Dansk (Sønderjysk) Arbejderforenings« argumentation, de var »Klasse an sich« og havde på grund af de forskellige barrierer ingen mulighed for at udvikle sig til »Klasse für sich«. Også her har vel årene 1918–20 i Tyskland betydet uendelig meget som eksempel; arbejderbevægelsens gennembrud i Nordslesvig efter 1920 bliver ellers ikke så let forståelig.

Gerd Callesen.

11. Smlg. hertil dog også specielt Christian Lageris vurdering af situationen i hans artikel »Arbejderbevægelsen« i Anker Kirkeby og Erik H. Schack: Sønderjylland som det er. København 1920, s. 335–341.

Fotografi, taget i Høgsbrogaards have antagelig i 1905 af lærer P. Jessen (bror til redaktør Jens Jessen). På bænken sidder Kristian Hostrup, Niels og Else Marie Hostrup, Hans Hostrups farbror og forældre, og hans moster Mette Christine Jensen, gift med pastor Jens Jensen, Raahede, Dalbyneder.

Bagved står Hansigne Thim fra Kærbølling og Maren Boesen fra Skærbæk (søster til fru Kirstine Stauning Jensen, Rejsby); de tjente på Høgsbrogaard ligesom daglejer Lauge Laugesen og forkarlen Truels Truelsen fra Hviding. Forreste række Truels Jepsen og Hans Hostrup (til højre) og hans søskende.

MIT BARNDOMSHJEM

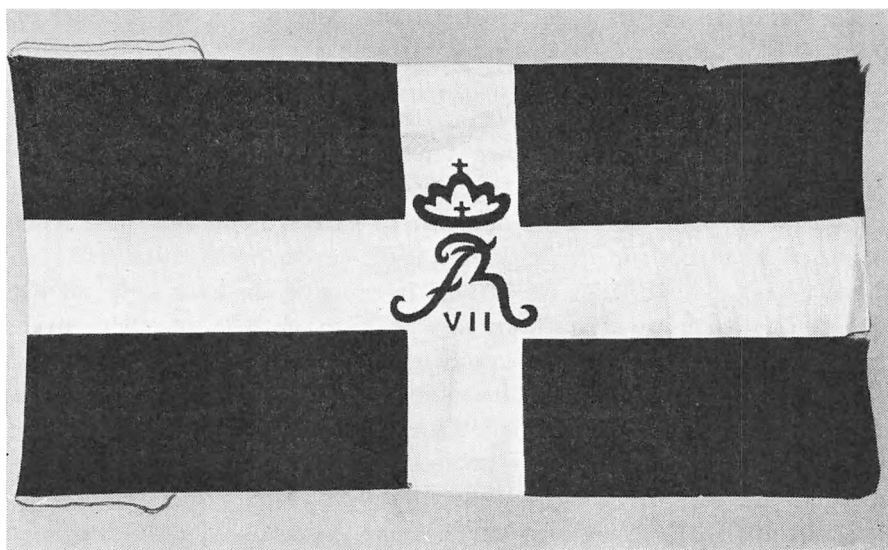
Pens. postbud Hans Hostrup, Hviding, afslutter sine erindringer fra Høgsbrogaard med nogle personlige barndoms minder. De to første artikler i serien stod i Sønderjysk Månedsskrift 1966, side 169, og 1967, side 342.

Lidt syd for den store have, som der her ses et lille udsnit af, lå et lille hus omtrent magen til »Randershus«. Her boede Grethe sammen med sin mand Jørn, der var tækkemand. Som forhen omtalt kunne »Bedste« ikke

lide mig, og når hun var »slem« ved mig og løb efter mig, vistnok fordi jeg havde drillet hende, løb jeg altid ned til Grethe, bag hvis køkkendør jeg var i sikkerhed. (Man har sagt, at jeg var slem til at drille, da jeg var mindre; man siger jo så meget). Der var dog en grund mere til, at »Bedste« foretrak min broder fremfor mig. Foruden at være mere skikkelig var han opkaldt efter hendes afdøde mand.

Grethe gik mor til hånde, når der var noget ekstra at lave, og det var der tit i den store husholdning, hvor der altid var mindst 12 til 14 personer til daglig. Der skulle bages i den store ovn, brygges øl, hvert år slagtes to store svin på 500–600 pund, et stort kreatur på ca. 1000 pund og desforuden et par får og lam, holdes storvask, plukkes bær og meget mere. Grethe havde den store sorg at miste sin yngste søn i første verdenskrig. Længe gik de hjemme og kunne ikke forstå, at brevene fra ham udeblev. Omsider kom det skæbnsvangre telegram, at Truels var faldet i Makedonien. Postbudet, der vidste, hvad telegrammet indeholdt, gik flere dage med det i tasken; han kunne ikke nænne at aflevere det, men måtte jo omsider gøre alvor af det. Skæbnen ville, at jeg kun var få mil fra byen, hvor min barndomsven og legekammerat sammen med tre andre blev ramt af en fuldræffer. Jeg havde håbet på at kunne opsøge ham ved fronten, men det møde kom aldrig i stand.

Mørkningstimen hjemme var noget for sig, når vi samledes i dagligstuen, inden lampen blev tændt. I J. P. Jacobsens lille sang: »Oh! husker du moder, den gang jeg var lille!«, hedder det i et af versene: »Vel hørte jeg toner langt skønnere siden, vel læste jeg sange med stoltere flugt, mest elsker jeg dem dog, jeg hørte som liden, thi de bar for mig dog den rigeste frugt!« Det var nu ikke mor, der sang for os hjemme, hun kunne desværre ikke synge, men det var altid far, der sang og fortalte historier for os og som regel også bad aftenbøn med os. Andagter blev der aldrig holdt hjemme, og der blev heller ikke læst i den svenske biskop O. Wallins tykke prædikenbøger, som så ud til at være blevet meget brugt af forrige slægtled. En af dem havde tilhørt min oldemor, Karen Thyssen. Derimod blev kirkegangen sjældent forsømt, og det blev også henstillet til folkene og os børn, om vi ikke havde lyst til at være med. Der var også søndagsskole på dansk i præstegården. Det hændte også, at hele familien kørte af gårde for at overvære gudstjenesten i Vester Vedsted kirke på den anden side af grænsen. Der prædikede den kendte pastor O. Rosenstand, og mange sønderjyder fra de nordlige sogne søgte hen til kirken for at høre ham. Da Hviding sogn efter genforeningen et stykke tid blev anneks til Vester Vedsted, måtte præsten opleve den skuffelse, at mange af hans tidligere ivrige tilhørere svigtede ham. Det var altid fest, når den store rødpolstrede fjedervogn, stopfyldt og forspændt to fyrige heste, satte kursen mod Vester Vedsted en tidlig søndag morgen, for det var jo altid en hel dags besøg i

Det gamle Dannebrogflag med Frederik VII's navnetræk broderet på, havde Hans Hostrups mor med fra Raabede.

det gæstfrie hjem hos onkel Niels og tante Marie og de fem, med os jævnaldrende børn, det gjaldt. Niels Okholm var født i Søndernæs ved Brøns og var gift anden gang. Hans første kone, min fars søster Karen, døde fra fem børn 1901. Niels Okholm var kendt som en dygtig landmand og en meget reel handelsmand. Hans nærmeste nabo har engang sagt om ham, at han var den største (bedste) mand, der nogen sinde havde boet i Vester Vedsted, og at hans lige aldrig mere ville komme. Det er store og stærke ord, og jeg skal ikke kunne dømme om det, men hans valgssprog var: »Ikke synes, men være« og hans yndlingssalme var: »Under dine vingers skygge, Herre lad mig bo og bygge«, og det siger jo i grunden alt om en mand. Han døde af en snigende sygdom allerede 1921.

Når dagen var til ende, blev den røde fjedervogn atter pakket, og hjemad gik det. Med stjernehimlen over os og lyden af hjulenes knirken i sandet under os, blidt slumrende ind, blev mindet om endnu en lykkelig dag puttet ned i barndomserindringernes store skatkiste.

Far var meget påholdende, især når det gjaldt lommepege til os børn. Når vi skulle til Ribe dyrskue og Skærbæk »mærken«, to dage vi så hen til med stor forventning, fik vi kun så mange penge med, at der kunne købes et stykke kage, en sodavand og måske en karusseltur. Vi følte dog ikke, at vi gik glip af noget ved ikke at få flere penge med. Det var helt i orden. Noget andet var, at mor ønskede sig mange ting til huset, men som hun aldrig fik, og det var i grunden synd for hende, for det var jo for en stor del hendes medgift, der bragte Høgsbrogård på fode igen.

Mor var født i Råhede, datter af gårdmand Hans Nielsen Wodder og Dorteia Wodder, som arvede gården efter en gammel tante, Mette Kirstine Wodder, der døde 1882, 85 år gammel. Skønt sengeliggende de sidste år styrede hun gården med fast hånd. Mors forældre og søskende boede på gården og passede hende, men tanten stod for pengekassen og bestemte, hvad der måtte bruges, ligeledes hvad folkene skulle bestille og fra sit hjørnevindue ud mod indkørslen til gården holdt hun nøje regnskab med, hvad der foregik, og intet undgik hendes opmærksomhed. Hun vidste nøjagtig, hvor langt der var til hver mark, og hvor lang tid det ville tage for at hente et læs korn eller hø hjem, og hvis tiden blev overskredet, måtte der gøres rede for grunden til det.

Også mor og hendes søster blev holdt under opsyn f. eks. med deres påklædning, når de skulle til bal. Dengang var det på mode med fire skørter, og skørt nummer to var særlig fint og måtte kun bruges ved højtidelige lejligheder. Dengang som nu ville piger gerne pynte sig, især når de skulle til bal. Det var den gamle dame godt nok klar over, og det hændte, at pigerne, før de gik, måtte stille til parade. De gik så først forbi hovedenden af sengen og lod behændigt skørt nummer to glide ned og holdt det på ryggen, mens undersøgelsen foregik på en stol, som de måtte stå op på. Bagefter tog de så skørtet på igen, inden de gik ud at more sig.

Hvert forår, på en solskinsdag, blev dragkisten båret ud gennem have-døren, og dens indhold blev spredt ud på den store græsplæne; min bror og jeg stod med hinanden i hånden på havegangen og så ærbødig til, når mor tog et dannebrogflag op fra kistebunden og med nænsom hånd bredte det ud i solskinet, og vi blev enige om, at det flag da måtte være det smukkeste i hele verden, og den indstilling har aldrig ændret sig sidenhen. Flaget havde mor bragt med sig fra sit hjem i Raahede. Det var håndsyt og Frederik den Syvendes navnetræk var broderet på. Flaget har aldrig været hejst hjemme, dertil er det for skørt efter de mange års opbevaring; men familien værner om det som det kostelige klenodie, det er, og det bliver som regel hængt op ved større familiefester. Målene er vist nok ikke helt korrekte, men det er heller ikke det, der gør det værdifuldt, men det trofaste sindelag der ligger bag ved det store arbejde, som er gjort på det.

Som lille var jeg meget skrøbelig, og hvis ikke min et år yngre bror, Holger, var død kun otte dage gammel, og jeg igen kunne komme over i mors seng, var jeg nok gået til. Nu kunne jeg få al den pleje og omhu, som min lillebror skulle have haft, men mit liv hang stadigvæk i en meget tynd tråd.

Mange år senere, engang jeg var meget langt nede, kom mor, den kære sjæl, til mig og bad mig grædende om tilgivelse, fordi hun ligesom følte,

at hun var skyld i det, og hun fortalte, da jeg som lille var meget syg, og det ikke så ud til, at jeg ville overleve, havde hun tryglet Gud om at få lov til at beholde mig. Hun følte, at hendes tilværelse ville blive slået helt i stykker, hvis hun skulle miste et barn til. Hun fik lov til at beholde mig, men nu var hun angst for, at hun dengang havde været inde på forbudt område ved gennem bøn at ville forandre noget, som var anderledes bestemt. Og dog havde hun jo kun gjort det, som enhver mor ville gøre og selvfølgelig har lov til, at bede for sit barns liv. Stakkels mor, jeg kunne jo ikke godt fortælle hende, at jeg dengang mangen gang ønskede, at jeg aldrig var blevet født.

Gamle Grethe sagde engang til mig: »Enten bliver du til det helt store, eller også bliver du ingen ting til!« Det blev jo ikke det store sus, nærmest ingen ting. Jeg har grædt ved fars og mors grav – længe – af sorg og skam over, at jeg slet ikke havde formået at leve op til det, de – med rette – kunne have forventet af mig efter den uddannelse og opdragelse, som de havde givet mig. Ja, jeg ved nok, der er nogle få, der gerne vil se et lys i mig. Jeg kan ikke selv se det, får det heller aldrig at se, så skal jeg da lægge mit nye testamente på hylden, for det ejer en guddommelig evne til at sætte mennesker på plads.

Jeg har i mine levedage
haft mange store prøver på,
at Gud i både fryd og plage
har ført mig, jeg bekende må.
Han altid mig ved hånden fik,
når vandene til sjælen gik.

Brorson.

Hans Hostrup.

På en sprogrænse

Spurgt om, hvordan han dog havde klaret sig sprogmæssigt, svarede en ældre, dansk sydslesviger, der havde været på en tur til Tåsinge og ikke kunne ret meget dansk: Det ging rech gut, de ene snakt om Kees op Brot, de anner omt Dotbliwen. (Det gik ret godt, den ene talte om ostemad, den anden om døden).

At to mennesker, der ikke taler samme sprog, har vanskeligt ved at forstå hinanden, kan de fleste gå med til. At det også kan være tilfældet hos mennesker, der taler samme sprog, er knapt så indlysende.

Ikke desto mindre opdager man ofte, at det næsten er umuligt at oversætte visse ord eller udtryk fra et sprog til et andet. Selv ord, der lyder ens på to sprog, behøver ikke at dække over det samme. Og selv om de formentlig gør det, fører sådanne åbenbart ens ord til helt andre associationer

hos f. eks. en dansker end hos en tysker. Lad os tage ordet »Norden«.

Nævnes dette ord, tænker danskeren på de nordiske lande og det frugt-
bare samarbejde, broderfølelsen disse lande imellem. Han tænker på de
mange og mangeartede bånd, der forbinder disse folk. Han tænker på sam-
hørighedsfølelsen mellem disse lande. Han tænker på Norge, Sverige, Fin-
land og Island, der ligesom Danmark fører et kors i deres banner, og som
føler sig som folk af »samme stamme«. Denne samhørighedsfølelse, der
ikke dikteres ovenfra, men har sine rødder i disse folks historie, kommer til
udtryk i talrige sange. Til trods for blodige krige, der også kendes mellem
disse folk, viser historiens sidste århundrede en leven hen imod hinanden,
som ganske savner sidestykke i det øvrige Europa. Denne nordiske sam-
hørighedsfølelse er noget, som det jævne menneske i det øvrige Europa
næppe har nogen forestilling om. Heller ikke tyskeren, der dog af geogra-
fiske grunde skulle have de bedste forudsætninger for at forstå dette for-
hold.

Norden? Det er vel Sverige! Høje, lyshårede piger, lyse nætter, sex! Lidt
for megen frihed, lidt for megen socialisme, men ellers er det vist godt at
leve i »Norden«. Jo, i »Norden« er det næsten som i Tyskland. Vi hører
jo også til de nordiske mennesker. Vi holder jo så meget af »Norden«. Vi
er da en del af »Norden«. Derfor foranstalter vi »Nordische Tage«, vi
elsker den »nordische Wohnkultur«, vi tilhører den »nordische Rasse« –
nordische Kultur – Abendland – Tyskland!

Dette sidste er nogle udpluk af samtaler med tyskere. Det forstår man
altså ved »Norden« mellem Alperne og Østersøen! Sikken forskel mellem
NORDEN og NORDEN!

Herman Henken, Treja.

BOGANMELDELSER

PÅSKEKRISENS HISTORIE

Tage Kaarsted: Påskekrisen 1920. Skrifter udgivet af Jysk
Selskab for Historie nr. 23, 426 s. Århus 1968.

Aldrig i dansk videnskabs historie har der været en sådan tilstrømning til en dis-
putatshandling som den 20. december 1968, da den nyudnævnte professor i hi-
storie ved Odense Universitet *Tage Kaarsted* forsvarede sin doktorafhandling om
Påskekrisen 1920. Forsvaret fandt sted i Århus Universitets største forelæsnings-
sal. I dette lokale og tilstødende sale, hvorfra handlingen kunne følges på en in-
tern TV-skærm, befandt sig over tusinde mennesker, i den største af salene med
landets statsminister og undervisningsminister på første tilhørrække. Endnu fle-
re tusinder, der ikke havde lejlighed til at følge handlingen, vil nu kaste sig over
læsningen af denne disputats. Det er i de senere år på ny gået op for folk, at hi-
storie er spændende. At også disputats er fængsle, er Jørgen Hæstrups dispu-
tats »Kontakt med England« fra 1954 et strålende eksempel på. Den er siden gen-
udgivet som billigbog. Det skal Kaarsteds afhandling også nok blive.

Dens emne, Påskekrisen 1920, er – som det er blevet sagt – den alvorligste politiske krise, det tyvende århundredes Danmark har kendt. Dr. Kaarsted tilføjer i sin indledning: bortset fra besættelsestiden. For sønderjyske læsere kommer her til, at det klart fremgår af disputatsen og ikke har kunnet bestrides af de tre opponenter ved handlingen, at det var spørgsmålet om grænsedragningerne i Sønderjylland, der udløste krisen. Dennes forløb er i slutningen af bogen anskueliggjort ved to grafiske fremstillinger af det politiske system før og under krisen side 329 og 345. Udformningen af disse grafiske fremstillinger blev under handlingen kritiseret af en af opponenterne, men deres pædagogiske værdi er uomtvistelig; de omfatter situationerne som to nøddeskaller, og det er dr. Kaarsteds bedrift at have knækket nødderne.

I hvilket omfang dette er lykkedes dr. Kaarsted skulle egentlig efter hans eksempel tydeliggøres ved to andre grafiske figuropstillinger:

På den første skulle man se, hvor lidt man vidste om Påskekrisen før Kaarsteds disputats, på den anden, hvor meget man ved efter hans undersøgelser. I denne anmeldelse skal det dog kun med ord antydes, hvor der er sket landvinding for den historiske videnskab ved dr. Kaarsteds undersøgelse.

Men allerførst må hovedtrækkene i Påskekrisen opridses. Ved Versaillesfreden i 1919 var det efter de danske sønderjyders ønske og med den danske regerings og rigsdags tilslutning bestemt, at der skulle holdes en fri folkeafstemning i Slesvig i to zoner, den første omfattende Nordslesvig indtil Danmarks nuværende sydgrænse, den anden omfattende byen Flensborg og tilstødende dele af, hvad man dengang kaldte Mellemslesvig. Der var voksende kredse i Danmark, der ønskede grænsen flyttet til Danevirke eller Ejderen, den »historiske grænse«; det var også kong Christian den Tiendes personlige ønske. Han drømte vel om, at han ligesom sin bedstefader Christian den Niende kunne komme til at råde over hele det gamle hertugdømme Slesvig. Men det radikale ministerium under C. Th. Zahles ledelse fastholdt med støtte hos rigsdagens flertal, at nationalitetsprincippet ikke skulle fraviges, og for at styrke sin stilling optog ministeriet i juni 1919 sønderjydenes ledende politiske skikkelse H. P. Hanssen som minister for sønderjyske anliggender i regeringen.

Ved folkeafstemningen den 10. februar 1920 i første zone, der var udskilt som et »en bloc«-område, blev der stort flertal for Danmark. Ved folkeafstemningen i anden zone, der fandt sted den 14. marts samme år, blev der tilsvarende stort flertal for Tyskland; selv i byen Flensborg opnåede tyskerne 75 pct. af stemmerne, og ikke en eneste kommune fik dansk flertal.

Det var en helt klar afgørelse. Men de danske i Flensborg og mange i kongeriget ville ikke bøje sig for afstemningsresultaterne. Deres løsen var ligesom i 1848, da Slesvigs deling ved nationalitetsgrænsen var på tale: Det skal ej ske! De klyngede sig til håbet om, at den internationale kommission i Flensborg og de allierede magter ville sikre Flensborgs tilknytning til Danmark, eller i det mindste for en årrække internationalisere byen og måske større områder syd for første zone.

For at gennemføre disse planer måtte ministeriet Zahle fjernes. Det havde sidet i syv år og var hadet i store dele af folket, fordi det havde grebet stærkt ind i erhvervslivets kår og støttet arbejdernes sag. Dets flertal i folketinget var spinkelt. Det radikale Venstre og Socialdemokratiet rådede efter valget i 1918 kun over 72 af tingets 140 medlemmer, og to af de 72 havde sluttet sig til kravet om at flytte grænsen syd for Flensborg. Der var ganske vist en enkelt konservativ folketingsmand, professor L. V. Birck, der havde erklæret sig som modstander af en sydligere grænse end første zone, men det lod ministeriets modstandere sig ikke

anfægte af. Flensborgfolkene fik tilslutning hos de konservative og Venstre, og de fik kongen til at gribe ind. Han forlangte valg, men Zahle erklærede, at før man kunne udskrive valg, måtte valgloven ændres i demokratisk retning, hvilket kunne ske med det konservative partis tilslutning. Men dette argument blev afvist af kongen. Den 29. marts, dagen efter Palmesøndag, afskedigede han det radikale ministerium. I dets sted udnævnte han et forretningsministerium med højesteretssagfører Otto Liebe som statsminister, og dette ministerium udskrev valg.

Denne kongens handling vakte en revolutionær stemning i København. Det var jo revolutionernes tid i Europa. Kongen havde året før under en tidligere ministerkrise højtideligt erklæret, at han ikke ville udnævne et ministerium, der ikke var i overensstemmelse med folketingets flertal. Var det så ikke et grundlovsbrud, at han nu havde afskediget et ministerium, der ikke havde fået noget mistillidsvotum i folketinget? »Social-Demokraten«s redaktør F. J. Borgbjerg meddelte nyheden under helsidesoverskriften »Kongen begaar Statskup«, og arbejderorganisationerne bebudede generalstrejke. Der var nemlig samtidig voldsom spænding på arbejdsmarkedet, fordi arbejdsgiverne havde afvist arbejdernes lønkrav og varslet storlockout. Svaret herpå blev under den skærpede politiske situation varsling af generalstrejke. Det førte til voldsomme demonstrationer i hovedstaden rettet mod kongen og Liebe. På Amalienborg Slotsplads vajede røde faner, og der lød leveråb for republikken. I denne situation greb Københavns Borgerrepræsentation ind, ligesom i marts 1848, og tilrådede kongen at tilkalde partiførerne. Påskenat gav kongen efter. Liebe måtte gå af. Et nyt forretningsministerium blev dannet, som havde partiernes støtte. Valgloven blev ændret i demokratisk retning, men ved folketingsvalget i april led Det radikale Venstre et knusende nederlag, og det blev Venstre, der under Niels Neergaards ledelse kom til at danne regering. Det fik dog ingen indflydelse på afgørelsen af grænse-spørgsmålet. Tiden var forpasset. Grænsen af 1920 kom til at svare nøje til første zones sydgrænse.

Det bliver tit og ofte sagt også af historikere, at kilderne til vort århundredes historie rinder sparsommere end kilderne til det foregående århundrede, fordi det er lettere at mødes til mundtlig drøftelse og fordi telefonen i bevægede situationer erstatter det skrevne ord. At den ikke altid kan gøre det, er der et pudsigt eksempel på i note 23 side 380. Her anføres, at kong Christian X's broder, prins Harald, var virksom for at få sin faster, enkedronning Alexandra af England, til at overtale sin søn, kong Georg, til at støtte en sydligere grænse end første zones sydgrænse. Men det syntes prins Haralds kone, prinsesse Helene, der som bekendt var tyskorienteret, ikke om. Prinsen skrev til en af sine meningsfæller: »Det er også vanskeligt at telefonere, da konen har telefonen ved siden af sengen«. Det har nok været et specielt tilfælde. Telefontrådene har sikkert glødet i de bevægede dage, da Påskekrisen brød ud. Men til trods herfor er der bevaret et væld af samtidige skriftlige optegnelser.

Der er dog to hovedpersoner, der har spillet en afgørende rolle for krisens opståen og forløb, som ikke har efterladt sig spor af skriftlige efterladenskaber. Den ene er etatsråd H. N. Andersen, Ø. K.s mægtige direktør, der var kongens nærmeste personlige rådgiver. I Ø. K.s arkiv, der blev stærkt brandskadedt, da nazisterne under besættelsen »schalburgterede« firmaets hovedsæde, har man reddet et stort materiale om etatsrådens store og gode handlinger for Danmark under første verdenskrig, men intet om Påskekrisen, og der har sikkert intet været. H. N. Andersen har næppe været interesseret i, at eftertiden skulle få klarhed over hans indflydelse på begivenhedernes gang.

Den anden er venstres almægtige politiske leder, J. C. Christensen, den mest durkdrevne politiske taktiker, der kendes i dansk politiks historie. At han i det stille har støbt mange af de kugler, der blev afskudt mod ministeriet Zahle og den parlamentariske orden, som han selv havde fået gennemført ved systemskiftet 1901, fremgår af pålidelige kilder, men ikke af de få bevarede breve, man har fra ham, og alle breve til ham blev tilintetgjort efter hans død. Han har næppe været interesseret i, at eftertiden skulle få klarhed over hans part i spillet hverken ved denne lejlighed eller tidligere. På grund af disse beklagelige huller fremstår to af hovedaktørerne i spillet omkring påskekrisen som sfinkser omgivet af en mystik, som selv den skarpsindige forfatter af afhandlingen ikke helt har kunnet gennemtrænge. Det gælder navnlig H. N. Andersen.

En tredje hovedperson i Påskekrisen, kongen selv, har efterladt sig udførlige dagbøger. Det vides fra P. Munchs udgivne optegnelser, men disse dagbøger, der opbevares i Rigsarkivet, vil ikke blive tilgængelige for historikere før år 2047. De vil nok til den tid nærmere kunne belyse H. N. Andersens optræden, men ikke J. C. Christensens.

Trods disse brist i kildematerialet, der bevirker, at to af hovedpersonerne fremtræder i et rembrandtsk clair-obscur, er det lykkedes detektiven Kaarsted, som politiker K. B. Andersen har kaldt vor politiske historieforsknings Sherlock Holmes, at klarlægge Påskekrisisens afgørende faser.

Stødet til hans undersøgelse er blevet givet ved hans arbejde med en livsskildring af Ove Rode, indenrigsminister og den mest dynamiske skikkelse i ministeriet Zahle, hvorom den konservative politiker Christmas Møller for resten engang har sagt, at »bedre ministerium har Danmark næppe nogen sinde haft«. Under udarbejdelsen af Ove Rodes biografi, hvis første del »Ove Rode – en politiker bliver til« kom 1963, stoppede Kaarsted op ved Påskekrisen, som Rode selv i tre numre af tidsskriftet »Tilskueren« 1926 har givet en redegørelse for – set fra radikalt synspunkt. Denne skildring har fået et væsentligt korrektiv ved offentliggørelsen af den daværende forsvarsminister, dr. P. Munchs samtidige optegnelser, udgivet af Udgiverselskabet for Danmarks nyeste historie 1963 (P. Munch: Erindringer 1918–1924, side 189–195, 198–200). Selv har Kaarsted udgivet krisestatsministeren Otto Liebes samtidige beretning om krisen i »Jyske Samlinger« 1964 (N. R. VI, side 282–309) og hans forsvars- og udenrigsminister Henri Konows beretninger fra 1920 og 1929 i værket »Admiral Henri Konows erindringer« (bind 2, 1967, side 173–246). Endelig har Kaarsted i Historielærerforeningens »Kilder til Danmarks politiske historie 1920–1939«, 1966, side 8–52, udvalgt kilder til Påskekrisisens historie beregnet til skolebrug.

Men den tidsindstillede bombe, som udløste Påskekrisen, har han reserveret til disputatsen. Den har han fundet i venstrefolketingsmanden Jens Vangaards arkiv. Dette arkiv, som beror i Rigsarkivet, indeholder en næsten 500 sider stor beretning »Sønderjylland og genforeningen«. Dens afsnit om Påskekrisen er skrevet i 1925, men suppleret med samtidige og senere oplysninger fra alle bagmændene i anslaget mod ministeriet Zahle. Hertil kommer en lang række utrykte kilder. Fortegnelsen over dem i disputatsen fylder omtrent fem sider. En af disse kilder er Kongens adjutantskabs arkiv. Ved dets hjælp har detektiven kunne anføre navn og angive klokkeslet for en række af de personer, der søgte foretræde hos majestæten i de bevægede dage.

Sjælen i det komplot, der gav stødet til Zahles afskedigelse, havde ikke selv adgang til at antichambriere i kongens forværelse. Men han var en mand, der havde vilje og evne til at lægge spillet til rette. Det var chefen for forsvarrets efterret-

ningstjeneste, oberstløjtnant, senere generalløjtnant Erik With. Forsvarsminister Munch havde fået denne i hans øjne farlige mand forflyttet til Holbæk, og derfor var han nødt til at skrive mange breve, der er havnet i Vanggaards arkiv. Heraf fremgår, at With, som det illustreres af dr. Kaarstedes første grafiske figur (side 329), var edderkoppen i det spind, der med dronningens kabinetssekretær, C. P. M. Hansen (»se på mig«-Hansen) som mellemed også indkapslede kongen selv.

Fra krigens tid havde With direkte kontakt med de allierede gesandtskaber, især deres militærattachéer, og omkring ham samledes ved hyppige møder lederne af de sønderjyske foreninger i København og folketingsmand Vanggaard, alle lige ivrige for at få »Flensborg hjem« – og Zahles regering styrtet. Nettet, der blev spundet i With-kredsen, omfattede foruden hoffet og de allierede legationer i København det franske og norske medlem af den internationale kommission i Flensborg samt oppositionspressen, og det lykkedes kredsen ved hjælp af regeringens modstanderpresse at få iscenesat store folkedemonstrationer på Amalienborg Plads for at få »Flensborg hjem«.

Kredsen indviede også konservative politikere og venstreføreren J. C. Christensen i sine overvejelser og planer. Det var Withs egen idé, at højesteretsadvokater Liebe, der var gift med hans kusine og desuden var kongens egen juridiske rådgiver, skulle stå rede til at danne et forretningsministerium, når kongen havde fået fjernet Zahle. Liebe erklærede sig villig hertil, skønt han ikke var Flensborgmand, men han hadede ministeriet Zahle af et godt hjerte. Han stillede kun som betingelse, at J. C. Christensen og kongen selv accepterede ham som leder af et forretningsministerium. J. C. Christensen lovede at henlede kongens opmærksomhed på denne mulighed. Dette løfte holdt han.

I Venstrepartiet var der dog store betænkeligheder ved at slutte sig til Flensborgbevægelsen. Hovedsagen for Venstre var at udnytte denne bevægelse til at få Zahles regering styrtet. Det lykkedes de to kendte sønderjyder P. Grau og H. D. Kloppenborg-Skrumsager at tiltvinge sig adgang til et partimøde i Venstre den 27. marts. De var instrueret af Vanggaard om, at venstremændene skulle »skældes ud, gøres bange, trues«, indtil de kunne forstå, »at svigter de nu, så vil det gå ud over deres parti«. De fik bevæget J. C. Christensen til at støtte kravet om ufortøvet valg til folketinget. Dette krav fik også de konservatives støtte, og hertil sluttede sig de to omtalte udbrydere fra regeringspartierne.

Men bolden kom først i mål, da excellencen H. N. Andersen uafhængigt af With-kredsen, men i forståelse med den tidligere radikale professor Thorkil Rovsing, samme dag tilrådede kongen at afskedige Zahle. Folketingsmændene Kai Moltke og Aksel Larsen har fremsat den formodning, at H. N. Andersen har haft forretningsmæssige, »kapitalistiske« motiver hertil, men dette kan nu ikke bevises. Da hans råd var fulgt og havde ført til en oprørske tilstand i hovedstaden, var han ikke sen til at råde kongen til at afskedige Zahles efterfølger.

Dr. Kaarsted hævder, at ministeriet Zahle var aldeles uvidende om With-kredsens komplot. Det kom åbenbart som en bombe for Zahle, da kongen mandag formiddag den 29. marts under henvisning til oppositionspartiernes og de to udbryderes erklæringer krævede, at han skulle udskrive valg. Zahle nægtede dette og hævdede, at man først måtte have den nye valglov, der var under forberedelse, i orden. Derefter spurgte kongen, om ministeriet ikke ville træde tilbage. Man savner en beretning fra Zahle selv om disse dages begivenheder, men da Edvard Brandes i 1926 gennemlæste Rodes manuskript til hans artikler om Påskekrisen, spurgte han Rode i et brev, om det dog gik an at udelade et slemt ord, der und-

slap »de Zahleske tænders gærde«: at det jo stod kongen frit for at afskedige ministeriet. Kongen tog Zahle på ordet, og regeringen var afskediget.

Det fremgår af P. Munchs samtidige optegnelser, at han misbilligede Zahles reaktion. Han mente, at hvis Zahle havde begæret statsråd eller folketingets øjeblikkelige indkaldelse – det var hjemsendt på påskeferie – ville »kongen antage lig være faldet til ro«.

Men der var ingen, der var faldet til ro i den ophidsede stemning, der beherskede alle fra kongen til kasketdrengene. Da nyheden om ministeriets fald ved avisernes løbesedler spredtes over hovedstaden, pustede Borgbjerg til ilden og gennemtrumfede trods fagforeningsledernes betænkelighed kravet om generalstrejke. Da parlamentet på Christiansborg var hjemsendt, kom gaden parlament til syne. Det var Thorvald Staunings indsats under Påskekrisen, at det blev bragt under kontrol, således at Socialdemokratiets stilling ikke blev svækket, hverken over for de revolutionære arbejdere eller over for landets konge.

Dr. Kaarsteds velskrevne redegørelse for Påskekrisisens baggrund, udvikling og hele forløb vil blive stående som et klassisk værk i dansk historieskrivning. Til grund for det ligger et minutiøst studium af alle tilgængelige kilder. Med fantastisk flid er det lykkedes ham at opspore en række hidtil ukendte akter, f. eks. den udaterede ministerliste, som Liebe hastigt har nedkradset med blyant på et blad, han har revet ud af sin lommebog. Her står navnene på ministre, og nederst på siden ser man kongens faste håndskrift: »Godkendt, Christian R.«

På grundlag af sit indsamlede stof har dr. Kaarsted fra dag til dag, fra time til time klarlagt krisens dramatiske forløb. Under disputatshandlingen nævnte en af hans opponenter, at han savnede en redegørelse for, hvad der skete uden for hovedstaden. Men ville det ikke have brudt den tidens, stedets og handlingens enhed som er værkets styrke? Det virker som et drama, men det er emnets iboende dramatik, der bærer fremstillingen. Den er trods sine over 400 sider stram og knap. De, der har læst Liebes og Konows beretninger, vil hist og her savne illustrerende eller afslørende småtræk, f. eks. dronning Alexandrines bemærkning til kongen efter statsrådstaflet på Amalienborg for det nyudnævnte ministerium Liebe: »Åh, hvor det er dejligt engang igen at have nogle pæne folk i vort hus!« Men den slags anekdotiske træk er forvist fra disputatsen, og det styrker helhedsindtrykket, som understreges i den afsluttende sammenfatning og det engelske resumé. Til gengæld virker billederne med de karakteriserende billedtekster som oplivende indslag.

Emnet kunne friste sin forfatter til at fælde domme, men det afholder dr. Kaarsted sig fra. Hans taktfølelse blev belyst under disputatshandlingen, da en af de officielle opponenter, professor Sven Henningsen, drilagtigt spurgte, hvorfor han om afskedigelsesscenen side 198 havde skrevet: »Både kongens og Zahles eruptionstærskel var altså stærkt nedsat.« Hvorfor, spurgte opponenteren, havde han ikke ligesom om Borgbjerg blot sagt, at de begge tabte hovedet? Svaret faldt rapt og prompte: »Det gør konger pr. definition ikke.«

Det er almindelig kendt, at dr. Kaarsted selv har sluttet sig til Det radikale Venstre, og andre historikere, der har truffet det samme valg, må af og til høre, at det kan man spore i deres fremstilling. Det kan vist ingen påstå om dr. Kaarsteds behandling af emnet. Den er uangribelig saglig i forhold til situationen. En anden sag er, at den læser, der kun kender personer som With og Vangaard fra Påskekrisen, kan forledes til at placere dem uretfærdigt. På deres livsgernings vægtskål er lagt andre lodder end indsatsen under Påskekrisen, og det kunne måske være antydnet f. eks. i billedteksterne.

Det er et speget spind, dr. Kaarsted har udredet i sit værk, og ingen tråd i nettet synes at være undgået hans skarpe blik. Den afgørende nyvinding er udredningen af With-kredsens indsats. Derved er grænsespørgsmålets betydning for krisens opståen blevet stærkere understreget end i Rodes fremstilling fra 1926, hvor han som rigsdagspolitiker lagde megen vægt på valglovsproblemerne. Det er også en nyvinding, at intrigerne ved hoffet er blevet klarere belyst. Man får helt ondt af den stakkels konge, der sættes mat i alle spillets faser og i den afgørende påskenat må vandre fra etage til etage i sit eget hus for at modtage stadig mere ydmygende paroler fra de indbyrdes uenige politikere og de stejle ledere i ministeriet Liebe. Kongens let påvirkelige sind og svigtende forståelse af det parlamentariske systems ånd bragte ham ud i et uføre, hvorfra selv den loyale kabinetssekretær A. Krieger måtte opgive at redde ham i land. Det er nær ved, at læseren kommer til det resultat, at Krieger, den konservative borgmester Ernst Kaper og den uforstyrrelige Stauning var de eneste fornuftige mennesker i det galehus, som København var forvandlet til i Påskekrisisens dage.

Man må efter dette værk om Påskekrisen med stor forventning se frem til professor Kaarsteds fremtidige indsats som historiker. Professorer må i disse år påtage sig store administrative og undervisningsmæssige byrder. Gid professorhvervet ikke må hæmme dr. Kaarsteds videnskabelige forskning og historieskrivning. I hans allerede omfattende produktion er bogen om Påskekrisen 1920 hovedværket.

Roar Skovmand.

PRÆST OG POLITIKER

Mourits Mørk Hansen: Livs-Erindringer. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 38, 1968 (346 s.). Ved H. V. Gregersen.

Pastor Mourits Mørk Hansen (1815–95) hørte til den kreds af danske præster, der efter Treårskrigen i 1850 søgte til Sønderjylland som en konsekvens af den holdning, han havde indtaget i den grundlovgivende rigsforsamling, hvor han arbejdede for udsættelse af forhandlingerne, til slesvigerne kunne deltage.

Mørk Hansen var sognepræst i Felsted 1850–64 og sad i denne periode som medlem af stænderforsamlingen i Flensborg. I krigsåret 1864 blev han arresteret og senere afsat. To år efter kaldtes han til præst i Vonsild, et af de oprindeligt slesvigske sogne, hvor han indrettede sig en national lyttepost og støttede sønderjyderne moralsk ved at skrive orienterende artikler om deres kår under fremmedherredømmet. Politisk gled han, der havde været en af de nationalliberales bannerførere helt fra studentertiden, nu mere og mere over mod Højre.

Mørk Hansens liv og virke som gejstlig og politiker er i tidens løb blevet vurderet af forskellige; nu foreligger med hans »Livs-Erindringer« en art selvbiografi, kan man godt sige, for Mørk Hansen sætter ikke sit lys under en skæppe. Disse memoirer er næppe skrevet med udgivelse for øje; havde det været tilfældet, ville de som kildekrift betragtet have fået dommen, at autor ustandselig holder sig selv i forgrunden og lader andre blive i skyggen. Den omstændighed, at stoffet ikke skulle »frem«, men i første række har familiær adresse, ligger vel også til grund for, at Mørk Hansen næsten forbigår to af sine store samtidige og nu verdensberømtheder, som han har mødt: Søren Kierkegaard og Grundtvig. Mens Kierkegaard får nogle få, spredte sætninger i forbindelse med teologisk embeds-eksamen, som de gik op til samtidig, fortælles adskilligt mere om tjenestefolk og andre i dag ukendte.

En undtagelse danner i nogen grad D. G. Monrad, hvem Mørk Hansen fik som biskop, mens han var præst i Nykøbing F. Den 4. februar 1864, døgnet før Danevirkes rømning, talte Mørk Hansen med konsejlspræsident Monrad i Flensborg. Monrad ville nødig tale om den militære stilling, men gav dog indtryk af, at et tilbageskridt var under overvejelse og Slesvigs besættelse forestående. De danske embedsmænd skulle i så fald »lade som ingen Ting«.

Tiden i Felsted og dens dramatiske afslutning danner såvel litterært som historisk højdepunktet i beretningen. Mørk Hansen tegner adskillige portrætter uden retouche af sine præstekolleger og hele omgangskreds, danske som tyske, og af helstatsmanden, amtmand E. Heltzen, Åbenrå, den senere minister. Mørk Hansen lurer ham lidt; han var ikke »varmtfølende dansk«, hedder det. Møderne i den slesvigske stænderforsamling 1860–63 og den rolle, Mørk Hansen her kom til at spille, refereres indgående (»min gamle Ven Marckmann i Hoptrup . . . sagde til mig, at jeg for Øjeblikket var den populæreste Mand i Danmark«), men solen får dog også lov til at skinne over Laurids Skau.

2. del af erindringerne, fortsat efter 3½ års afbrydelse, omhandler Vonsild-tiden, i hvilken det lykkedes at genskabe forbindelse med Felsted. Pastor Mørk Hansens offentlige fremtræden i denne periode vender sig navnlig mod venstrepolitikerne Christen Berg, der var opstillet i Kolding-kredsen, og mod Indre Missionsformand, Vilh. Beck, vedrørende spørgsmålet om syndsforladelse i nadveren. Mørk Hansens mærkesag i de sidste år, oprettelsen af Hejls Efterskole, der fik stor betydning for unge sønderjyder, belyses derimod ikke, for da han i 1891 var nået frem til at ville skildre hustruens død i 1882, lagde den gamle præst og nationale stridsmand pennen midt i et afsnit, og han fik ikke siden genoptaget arbejdet med at føre sine erindringer a jour.

Nogle gange i sit liv måtte Mørk Hansen, uundgåeligt for en præst, der engagerede sig stærkt i politik, lade sig skose for denne aktivistiske holdning (»Mit rige er ikke af denne verden«), og han svarede da ved en lejlighed, at det eneste, han fortrød, var, at han ikke altid havde optrådt »godt og kraftigt nok«. Den politiske virksomhed havde i virkeligheden kun været en følge af præstekaldet. Under en frokost i 1866 hos kongeparret ytrede dronning Louise tvivl om Nordslesvigs tilbagekomst og spurgte Mørk Hansen, hvorpå han støttede sit sikre håb. Han svarede: »På den almægtige, retfærdige Gud, der efter min tro umuligt vil tillade så stor uretfærdighed«. Christian IX har muligvis husket denne bemærkning, for da Mørk Hansen et par måneder senere var i audiens i anledning af sin udnævnelse til præst i Vonsild, pålagde kongen ham ikke at drive politik »alt for meget«.

Det er udgiveren, seminarielæktor H. V. Gregersens fortjeneste, at vi med offentliggørelsen af disse meget åbenhjertige erindringer fra en bevæget tid i Sønderjyllands historie får kendskab til en ung, idealistisk embedsmands møde med grænselandet og dets befolkning på en personlig baggrund. Det er et meget levende tidsbillede, Mørk Hansens pen tegner. Man kan indvende, at fremstillingen tynges af en bred, i forvejen reduceret, familiekronike, men her kommer Gregersen læseren til hjælp med slægtstavler og et fyldigt navneregister, der sammen med de egentlige noter supplerer stoffet fortræffeligt. Som et yderligere bidrag til belysning af præsten, politikerne og forfatteren Mørk Hansens personlighed bringer udgiveren en oversigt over hele hans spredte forfatterskab, prædikener og avisartikler indbefattet. Med dette store arbejde har H. V. Gregersen sat sit præg på bogen.

Eskild Bram.

Kirke og fæstning.

I Sydslesvig findes der runde kampe-
stenskirketårne i Kosel, Sdr. Stabel og
Oversø. Det sidste sted er der i tårnet
indrettet en lille hylde med forskellige
skrifter, der er til salg, og lægger man
en mønt, må man medtage en lille
brochure på otte sider, hvor de fire
første på tysk, de fire sidste på dansk
fortæller om Oversø kirkes bygnings-
historie. Kirken ligger, hvor Hærvejen
går over Trene, et strategisk vigtigt
sted, og kirketårnet har formodentlig
været fæstningstårn tidligere. På den
gamle slagmark kan man altså nu er-
hverve sig en brochure, der kan ses
som et nyt udslag af dansk-tysk sam-
arbejde.

★

Den første storby.

Grænseforeningens årbog 1969 er skre-
vet af Poul Kürstein, og hans pen for-
nægter sig ikke. Men når han skriver,
at før år 1900 »anede intet menneske,
at det gamle Hedeby havde ligget her«,
dvs. indenfor halvkredsvolden, så har
han i hvert fald forsømt at læse Au-
gust Baggesen »Den danske Stat« (ud-
givet 1840), hvor det side 341 oplyses,
at Haddeby kirke hører til »den æld-
ste del af staden Slesvig (Hethæby, He-
deby), der var anlagt vest for Hadde-
by Nor, hvortil en hovedarm af det

gamle grænseværn: Danevirke (Dane-
værk) støttede sig«. Den velkrevne
bog er på et halvt hundrede sider; stør-
stedelen er gået til kun delvis vellykke-
de illustrationer. Men hvor bliver vær-
dien af årbogen af for Grænseforenin-
gen, når man på spørgsmål i boghan-
delen kan få det svar, at man kender
den ikke.

★

Landskabet oplevet.

Padborg bogtrykkeri har indlagt sig
fortjeneste ved at udgive en lille bog
af overlærer R. P. Sørensen om bilture
gennem »Sønderjylland på langs og på
tværs«. Vi oplever her det sønderjyske
landskab, skildret af en geolog og na-
turelsker. Historieoplysningerne er min-
dre sikre; f. eks. er det usandsynligt, at
kongerne boede på Toldsted, når de
holdt ting på Urnehoved. Toldsted er
første gang nævnt i historien, da tinget
synes at være flyttet fra Urnehoved,
og man kender andre kongelige bo-
pæle. Men når det gælder vejsten, rand-
moræner, åse, smeltevandsdale, tegl-
værksler, klinterne, udsigtshøje eller af-
sides veje med åbenbaringer af skøn-
hed, er R. P. Sørensen en sikker vejle-
der. Hans bog bør ligge i handskerum-
met hos enhver bilist, der har tid til
søndagsture eller nu og da til en af-
stikker bort fra hovedvejene.

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

ORBESEN

Stormagasin
HADERSLEV

DEN NORDSLESVIGSKE
FOLKEBANK
AKTIESELSKAB
AABENRAA

KONTORMØBLER

P. J. SCHMIDT A/S
Vojens - Telefon (045) 4 12 26*

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.
Redaktørernes adresser:
Viceskoleinspektør W. Christiansen,
Brorsønsvej 37, Tønder.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Abenrå.
Cand. polit. Inger Bjørn Svensson,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.
Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder
3 eller 5 mdr. fra november ell. januar
Sommerkole for unge mænd og kvin-
der, 3 ell. 5 mdr. fra maj. Axel Nielsen

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole
Tlf. (044) 6 41 12

Gunner Rasmussen

M. Schaumanns Klædefabrik A/S

Afd. for kemisk rensning TRYLIN
Haderslev

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling
Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{2}$ • VOJENS